

PVV als alternatief

Verklaringen voor het succes van de PVV op sociaaleconomisch en attitudinaal terrein

-Bachelorthesis-

Bachelorproject 1

Jauke Lodder

3273482

Niels Markus

3278719

Inhoudsopgave

Inleiding.....	3
Opbouw thesis en relevantie.....	5
PVV extreem rechts.....	5
Theorie	
Theorie en hypothesen.....	7
Partijkeuzemodel.....	8
Sociaaleconomisch model.....	11
Attituden model.....	14
Methoden.....	17
Operationalisering.....	18
Afhankelijke variabele.....	18
Onafhankelijke variabelen.....	18
Controlevariabelen.....	20
Analyse.....	21
Model 1.....	21
Model 2.....	24
Model 3.....	27
Conclusie.....	30
Discussie.....	33
Referentielijst.....	34
Appendix.....	38

Inleiding

Op 9 juni 2010 stemden ruim 1,4 miljoen Nederlanders op de Partij van de Vrijheid (hierna aangeduid als PVV), de partij van ex-VVD'er Geert Wilders. Dit was goed voor 24 zetels in de Tweede Kamer. Bij de verkiezingen in 2006 kreeg de PVV 9 zetels in de Tweede Kamer. Na de opmars van Pim Fortuyn en zijn LPF in 2002 was dit de tweede keer in korte tijd dat een rechts-populistische partij in Nederland een vergelijkbaar groot succes had bij verkiezingen. Het lijkt er dan ook op dat het grote succes van Fortuyn deuren heeft geopend voor gelijkgestemden als Geert Wilders en Rita Verdonk om ook soortgelijke partijen te beginnen. Waar de partij van Verdonk weinig voet aan de grond krijgt bij verkiezingen, is de PVV zeker na de verkiezingen van 2010 een partij waar andere politieke partijen niet om heen kunnen.

Kenmerkend voor de partij in het algemeen en haar leider in het bijzonder, is de polarisatie van het discours en de verharding van het politieke klimaat die zij voorstaan en veroorzaken. Daarnaast vaart Wilders een zeer sterke anti-islamkoers. Het lijkt erop dat, om succes te handhaven en te vergroten, de partij voor de strategie heeft gekozen van nog meer polarisering en verruwing van het debat. Niet zonder succes; bij de Europese Verkiezingen van juni 2009 en de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2010 (de partij was in 2 steden verkiesbaar) boekte de PVV al grote zeges, gevolgd door het enorme succes van juni 2010. In de aanloop naar deze laatste verkiezingen zagen niet veel mensen een dergelijk groot succes aankomen. De groei van de partij leek er uit te zijn en zelfs een daling in de peilingen was waarneembaar (Novum, 2010). Verschillende onderzoeksbureaus peilden de dag voor de verkiezingen de PVV op ten hoogste 17 virtuele zetels (Synovate, 2010 (1)). Een mogelijke verklaring zou te vinden kunnen zijn in wat ook wel wordt aangeduid onder de populaire naam 'gordijnstemmen'. Volgens deze verklaring zou er een taboe liggen op het stemmen op een extreemrechtse partij waardoor minder mensen, die extreemrechts stemmen, aangeven op extreemrechts te gaan stemmen. Echter, zo beweert onderzoeksbureau Synovate, zijn peilingen anoniem en worden zij online gehouden. Geen reden dus om 'sociaalwenselijke' antwoorden te geven. Synovate wijdt de misrekening in de peiling dan ook aan het gegeven dat stemmers op extreemrechtse partijen ondervertegenwoordigd zijn in peilingen (Synovate, 2010

(1)). Daarnaast schrijft het onderzoeksbureau de zege van de PVV toe aan lijsttrekker Wilders die met name in het slotdebat goed gepresteerd heeft.

Naast het anti-islam thema en anti-Europese thema's lijkt de PVV zich het laatste jaar nadrukkelijker als volkspartij te profileren, die het opneemt voor 'de kleine man' op sociaaleconomisch gebied. Zo is de partij tegenwoordig tegen verhoging van de AOW-leeftijd en bezuinigingen op de zorg. Een standpunt dat ook wordt ingenomen door de linkse collegae van de SP. Dit is in tegenstelling tot de vrijemarktgeoriënteerde PVV van voorheen. Cultureel conservatisme is een element dat sinds de oprichting centraal heeft gestaan in de partijideologie.

Met de gebruikte theorieën, verderop besproken, zal een empirisch onderzoek uitgevoerd gaan worden. In dit onderzoek wordt nagegaan op welke partijen kiezers van de PVV in voorgaande verkiezingen hebben gestemd en welke thema's belangrijk zijn voor hen. Spreekt Wilders groepen aan die van oudsher op rechts stemden? Haalt de PVV stemmers weg bij traditionele linkse partijen of spreekt de partij een geheel nieuwe groep stemmers aan, die zich bij voorgaande verkiezingen altijd afzijdig hielden? Om dit te onderzoeken is gebruik gemaakt van het Nationaal Kiezersonderzoek 2006 (NKO '06), dit is de meest recente, grootschalige, bruikbare dataset voorhanden. Helaas is het voor dit onderzoek niet mogelijk geweest gebruik te maken van de NKO-dataset uit 2010. Met behulp van het NKO '06 zal allereerst gekeken worden van welke partijen de potentiële kiezers van de PVV afkomstig zijn. Met andere woorden: "Stemmers van welke partijen zullen eerder geneigd zijn PVV te stemmen?"

Ook worden 'niet-stemmers' meegenomen in deze analyse. Hierna zal worden onderzocht of dit van factoren op sociaaleconomisch gebied afhankelijk is. Tot slot worden attitudes van kiezers betrokken om na te gaan of deze invloed hebben.

De hoofdvraag bestaat uit een beschrijvend en een verklarend deel en luidt samenvattend:

Bij welke partijen komen de kiezers vandaan die overwogen PVV te stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2006 en in welke mate is dit door sociaaleconomische factoren en politieke attitudes te verklaren?

Opbouw thesis en relevantie

Deze thesis zal antwoord geven op de hoofdvraag door middel van een theoretisch literatuuronderzoek waarin ook de hypothesen aan bod komen. Vervolgens zal aandacht worden besteed aan de methoden en de operationalisering. Daarna worden de analyses besproken, gevolgd door een conclusie en een discussie van het complete onderzoek.

Bijna alle, voor de theorie gebruikte, bronnen zijn gebaseerd op onderzoeken uit andere Europese landen. In Nederland is relatief weinig onderzoek gedaan naar extreemrechts. Tevens belichaamt Geert Wilders een fenomeen dat nog niet veel vaker in Nederland is voorgekomen. Zelden was een extreemrechtse partij in Nederland zo succesvol en spraakmakend en aangezien de PVV nog een jonge partij is, is er nog weinig onderzoek gedaan naar de (potentiële) achterban van de PVV. Hierdoor is het onderzoek wetenschappelijk relevant.

De maatschappelijke relevantie ligt in het verlengde van de wetenschappelijke relevantie. Maatschappelijk is het van belang dat er kennis is over welke thema's van belang zijn voor de potentiële PVV-stemmer en bij welke partijen haar potentieel vandaan komt.

Veel onderzoekers geven de PVV het label 'extreemrechts' (Groen en Kranenberg, 2009 (1)). Ook in dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van de term extreemrechts om de overtuiging van de PVV een plek binnen het politiek spectrum te geven. Omdat voorzichtig moet worden omgegaan met dergelijke terminologie verdient het kiezen voor deze kwalificatie een korte toelichting.

PVV extreemrechts

In Nederland is een sterke discussie gaande over de vraag of de PVV een extreemrechtse partij genoemd mag worden (Lucardie & Voerman, 2009). Volgens een rapport van Hans Moors, Bob de Graaff en Jaap van Donselaar is de PVV 'een extreemrechtse partij die islamofobie en systeemhaat tegen de overheid mobiliseert' (Groen en Kranenberg, 2009 (1)). Volgens de onderzoekers ondermijnt de partij

daarmee de sociale cohesie en democratie in Nederland. Wilders was na het verschijnen van de resultaten ‘ziedend’ en stelde dat ‘ze knettergek zijn geworden’ en noemde de rapportages door de ‘neponderzoekers’ ‘idiotie’ (Groen & Kranenberg, 2009 (2)).

Rydgren (2007) noemt meerdere kenmerken van moderne extreemrechtse partijen in West-Europa die de afgelopen 20 jaar zijn ontstaan. Kenmerken van de partijen zijn volgens hem radicalisme, rechtse oriëntatie, populisme en er zijn raakvlakken te vinden met het fascisme. Ook Ignazi (1992) en Mudde (1996) benoemen deze kenmerken. Mudde beweert dat de partijen zijn ontstaan als gevolg van het proces van modernisering. Ignazi bevestigt dit en beredeneert dat de partijen ontstaan zijn als reactie op de postmaterialistische links-libertaire partijen. De PVV voldoet aan de eerder genoemde kenmerken. De partij van Wilders biedt radicale oplossingen voor veel vraagstukken. Zo heeft Wilders in 2007 in een open brief aan de Volkskrant voorgesteld om de Koran in Nederland te verbieden (Wilders, 2007), omdat dit een fascistisch boek zou zijn (Lucardie & Voerman, 2009).

Rydgren (2007) schaaft antidemocratisch gedachtegoed ook onder radicalisme. Wilders is niet per definitie tegen de democratie aangezien hij macht probeert te krijgen middels dit systeem. Zijn partij wordt volgens velen echter niet democratisch bestuurd, Wilders zelf heeft alle touwtjes in handen. Ook is het discours van de partij antidemocratisch (Mudde, 2004); in de zin dat de partij zich sterk afzet tegen de gevestigde partijen in het parlement of andere instituties. Hij noemde eens de structuur van gevestigde partijen ‘achterhaalde schijndemocratie’ (Lucardie & Voerman, 2009). Ook laat Wilders zich niets ongelegen om bijvoorbeeld Alexander Pechtold ‘een handlanger van Mohammed B’ te noemen (ANP, 2009(1)), met zijn hele fractie bij een crisisdebat de kamer te verlaten (Willems, 2009) of de FNV ‘ongelooflijk zwak’ te noemen (ANP, 2009 (2)).

Wilders stond altijd een zeer liberale economische politiek voor, naar Amerikaans voorbeeld, maar lijkt op sommige punten een meer linkse koers te varen. Zo is Wilders sterk tegen de verhoging van de AOW-leeftijd. Wanneer men kijkt naar sociaalculturele factoren is Wilders zeer rechts. Dit blijkt uit zijn nadruk op nationale identiteit, en afkeer van etno-pluralisme. Wilders ziet de komst van (moslim-)

migranten als grote bedreiging voor de Nederlandse nationale identiteit.

Volgens Mudde (1999) is het economische programma van extreemrechtse partijen ondergeschikt aan hun nationalistische ideeën. Veel extreemrechtse partijen zijn single-issue partijen die antimigratie en anti-immigranten standpunten als belangrijkste onderwerp hebben. De natiestaat en nationale identiteit zijn van grote importantie, dus de economie zou deze moeten ondersteunen. Daarom zouden extreemrechtse partijen eerder protectionistische maatregelen voorstaan. Extreemrechtse partijen zijn wel voor een verzorgingsstaat en goede pensioenen, echter wel voor het eigen volk.

Het eerder genoemde antidemocratische karakter van de PVV valt ook te scharen onder populisme. De PVV is ook een anticonformistische partij te noemen omdat zij nauwelijks andere partijen tegemoet komen. Zo was de partij niet bereid na de gemeenteraadsverkiezingen in Almere concessies te doen aan andere potentiële coalitiepartners (Huisman, 2010).

De PVV van Wilders kan (neo-)fascistisch genoemd worden. De partij staat niet voor agressief ultranationalisme dat gericht is op uitbreiding van de landsgrenzen. Moderne extreemrechtse partijen (zoals de PVV) streven ook niet naar een mythische 'hergeboorte', zoals dit in het klassieke fascisme wel gebruikelijk was. De PVV streeft wel naar etnische puurheid, homogeniteit, een strikte wetshandhaving en een strenge strafmaat. Op sommige punten is de PVV reactionair te noemen en wordt er fascistisch taalgebruik gebruikt. Denk aan de uitspraak dat reischoppers door de knieën geschoten zouden moeten worden (De Volkskrant, 2007).

Theorie en hypothesen

In dit theoriegedeelte zullen verschillende theorieën worden besproken die in combinatie met de empirie een antwoord zullen geven op de hoofdvraag: 'Bij welke partijen komen de kiezers vandaan die overwogen PVV te stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2006 en in welke mate is dit door sociaaleconomische factoren en politieke attitudes te verklaren?'

Omdat zowel partijkeuze (beschrijvend) als sociaaleconomische factoren en attituden (verklarend) ingesloten zijn in de hoofdvraag zullen er afzonderlijke theorieën besproken worden die aansluiten bij één van de drie onderdelen. Voor model 1 worden theorieën besproken die aangeven van wat voor partijen kiezers van extreemrechts vandaan komen. Daarna zullen theorieën aan bod komen die factoren op sociaaleconomisch gebied behandelen en een mogelijke verklaring bieden voor het stemmen op extreemrechts. Dit is het tweede model. Voor het derde model worden de theorieën behandeld die in gaan op de attituden die mogelijk van invloed zijn.

Partijkeuzemodel

Wat is de reden dat mensen zich aangevoelen trokken tot extreemrechts in het algemeen en de PVV in het bijzonder?

John en Margetts (2009) merkten in hun onderzoek op dat de steun voor extreemrechts in Groot-Brittannië (waar extreemrechts altijd een kleine rol gespeeld heeft in het politieke landschap) in de toekomst flink zou kunnen groeien. Mensen lijken steeds minder bezwaren te hebben om in de toekomst op extreemrechts te stemmen en de extreemrechtse partij British National Party (BNP) is beter georganiseerd dan extreemrechtse partijen in het verleden. Het negatieve imago dat extreemrechts in Groot-Brittannië had is aan het verdwijnen en het zijn niet alleen meer de lage klassen die zich op sommige punten aangetrokken voelen tot extreemrechts. In het verleden monopoliseerden de conservatieven veel thema's die ook gebruikt worden door extreemrechtse partijen, bijvoorbeeld het immigratiethema. Niettemin werd in het verleden ook gesteld dat er een vruchtbare voedingsbodem is voor extreemrechts in Groot-Brittannië.

Het gewicht dat door kiezers gegeven wordt aan anti-immigratiethema's, het verdwijnen van het taboe op stemmen op extreemrechts en de bereidheid om eventueel in de toekomst op dergelijke partijen te stemmen maakt de weg vrij voor groei van extreemrechts in de toekomst. Opiniepeilingen uitgevoerd tussen 2004 en 2006 laten zien dat er sympathie is voor het BNP. Het belang van dit soort peilingen

is dat deze latente stemmen actuele stemmen kunnen worden wanneer de juiste condities aanwezig zijn.

Volgens de *theory of social preference formation* (Kitschelt, 1995) is er een link tussen werkervaring en stemgedrag. Kitschelt onderscheidt vier klassen, te weten: *arbeiders* (laag geschoold, voornamelijk man, werkzaam in bijvoorbeeld de industrie), *kleine zelfstandigen* (zoals winkeliers en boeren, gemiddeld opgeleid), *ambtenaren, bedienden en studenten* (hoog opgeleiden, vaak werkzaam in de cliëntgerichte sectoren, veel jonge vrouwen) en *gepensioneerden, werklozen en thuisblijvers*. In het verleden zouden de arbeiders links gestemd hebben om economische redenen, evenals een deel van de niet-werkende populatie. Voor de arbeiders geldt dat zij op cultureel gebied conservatisme en autoritarisme voorstaan. Economische motieven spelen een kleinere rol. Mensen die in het verleden sociaaldemocratisch stemden, zoals de mensen werkzaam in de arbeidssector, zullen tegenwoordig vaker op extreemrechtse partijen stemmen. Men voelt zich niet langer aangetrokken tot het beleid van herverdeling dat door sociaaldemocraten wordt aangehangen, maar voelt meer voor het cultureel conservatisme en autoritarisme van extreemrechts. Ook voor de kleine zelfstandigen geldt tevens dat zij volgens Kitschelt geneigd kunnen zijn extreemrechts te stemmen. De zelfstandigen en de ambtenaren en bedienden zijn traditioneel rechts georiënteerd op economisch gebied en staan eerder het liberale vrijemarktdenken voor. Over gepensioneerden en thuisblijvers valt volgens Kitschelt niet veel te zeggen, behalve dat zij iets meer naar de linker kant van het politieke spectrum zouden neigen. De *theory of social preference formation* zou kunnen verklaren dat veel voormalig stemmers van sociaaldemocratische partijen en socialistische partijen overstappen naar extreemrechts. Oesch (2008) bevestigt dat wanneer gecontroleerd wordt voor culturele en economische motieven in sommige landen arbeidersklasse en middenklasse niet meer significant verschillen wat betreft het stemmen op extreemrechts.

Achterberg en Houtman (2003) vonden dat de onderklasse met weinig cultureel kapitaal eerder geneigd is extreemrechts te stemmen, omdat zij zich cultureel bedreigd voelt door migranten. De klassiek rechtse middenklasse is juist cultureel liberaal en is daarom eerder geneigd links (postmaterialistisch) te stemmen. De respondenten is ondermeer gevraagd naar opleidingsniveau, loonafhankelijkheid

(werkt men in loondienst of is men eigen baas), cultuurdeelname en stemgedrag. Ook zijn de respondenten onderverdeeld in klassen. De onderzoekers hebben hierbij gebruik gemaakt van het EGP-klassenschema van Erikson, Goldthorpe en Portocarero. In deze klassenverdeling worden mensen op basis van beroepstitel, loonafhankelijkheid en het aantal mensen dat onder hen werkt in zeven categorieën verdeeld. Met deze gegevens werd vervolgens onderzocht of dit een invloed had op het stemmen op een extreemrechtse partij.

Een andere theorie die door Kitschelt (1995) besproken wordt is de *winning formula*. Deze theorie stelt dat wanneer extreemrechtse partijen op economisch gebied rechts (markt)georiënteerd zijn en op cultureel gebied conservatief en autoritair zij eerder succesvol zullen zijn. Dit zou de middenklasse het meest aanspreken (Kitschelt, 1995). De winning formula zou kunnen verklaren dat voormalig (op economisch gebied) liberale stemmers nu extreemrechts stemmen.

In veel landen wordt gesproken van onnatuurlijk of tegennatuurlijk stemgedrag (Oesch, 2008). Dit is het geval wanneer mensen die in het verleden socialistisch of sociaaldemocratisch stemden, hun stem nu geven aan een extreemrechtse partij. Dit is dus in overeenstemming met de theorie van Kitschelt (1995). Mensen uit lagere economische klassen stemden doorgaans links, omdat dit voor hen economische risico's verkleinden. Voor dit onderzoek heeft Oesch gebruik gemaakt van de European Social Survey. Hierin worden vijf Westerse landen onder de loep genomen. Voor al deze partijen geldt dat er een extreemrechtse partij prominent aanwezig is in het politieke spectrum. Inwoners van deze landen is gevraagd of zij op een RPP (Right-wing Populist Party) stemden. Het onderzoek bevestigt dat mensen van wie verwacht wordt dat zij links stemmen tegenwoordig veel extreemrechts stemmen. Mensen uit de arbeidersklasse blijken het meest extreemrechts te stemmen in vergelijking met andere klassen. Vandermotten & Lockhart (2001) vonden ook dat bij de Europese verkiezingen van 2000 mensen rechts-populistisch stemden die in het verleden op socialistische partijen gestemd zouden hebben.

Hypothesen partijkeuzemodel:

H1a: Individuen die in het verleden sociaaldemocratisch stemden zullen nu eerder overwegen PVV te stemmen, omdat deze partij cultureel conservatieve en autoritaire denkbeelden heeft.

H1b: Individuen die economisch liberaal en cultureel conservatief zijn zullen eerder overwegen PVV te stemmen.

Uit bovenstaande hypothesen kan verwacht worden dat zowel onder vroegere PvdA-stemmers als vroegere VVD-stemmers veel PVV-stemmers te vinden zullen zijn. De PvdA is de Nederlandse klassieke sociaaldemocratische partij en de VVD is de klassieke, liberaal economische partij. Wellicht ook van belang is dat Geert Wilders uit de VVD is gestapt en zo ook een aantal VVD-stemmers aan zich gebonden heeft.

Sociaaleconomisch model

In het tweede model wordt onderzocht welke sociaaleconomische factoren er toe kunnen bijdragen dat mensen extreemrechts stemmen. De hier op volgende theorieën gaan in op sociaaleconomische factoren die van invloed kunnen zijn op het stemmen op extreemrechts. Met name Rydgren heeft hier veel onderzoek naar gedaan.

Volgens de *etnische competitie theorie* (Rydgren, 2007, Scheepers e.a., 2002) komen migranten wanneer zij in een nieuw land arriveren terecht in de lagere sociale klassen. Hierdoor moeten zij om economische hulpbronnen strijden met mensen van gevestigde bevolkingsgroepen waardoor er competitie ontstaat. Voor de etnische meerderheid (de ingroup) kan deze competitie leiden tot gevoelens van frustratie door en angst ten opzichte van de minderheid (de outgroup). De *theories of economic interests* gaan uit van eenzelfde mechanisme. Individuen die zich in overeenkomstige sociale klassen met migranten bevinden zullen eerder geneigd zijn extreemrechts te stemmen, omdat zij zich meer economisch bedreigd voelen door de migranten (Lipset, 1960). Scheepers e.a. (2002) hebben de etnische competitie theorie bevestigd.

Zij vonden dat vooral laag opgeleiden, lagere inkomensklassen, handarbeiders en werklozen etnische competitie ervaren.

Volgens de anomietheorie of sociale desintegratietheorie (Rydgren, 2007) zullen individuen die geïsoleerd en gedesintegreerd in de samenleving staan eerder geneigd zijn extreemrechts te stemmen. Mensen die sociaal gedesintegreerd zijn hebben vaak geen werk en (daardoor) weinig aansluiting bij instituties zoals kerken en verenigingen. Zij zullen eerder geneigd zijn op extreemrechtse partijen te stemmen, omdat deze partijen traditionele rolpatronen hoog in het vaandel hebben staan. In de moderne postmaterialistische samenleving waarin individualisme en een flexibele arbeidsmarkt steeds belangrijker worden is het mogelijk dat mensen deze ontwikkelingen niet kunnen volgen en de grip op hun oude waarden verliezen (Rydgren, 2007).

In de empirische literatuur is weinig ondersteuning voor de sociale desintegratietheorie te vinden (Rydgren, 2007). Dit is ook de reden waarom Rydgren voorkeur geeft aan de relatieve deprivatietheorie. Coffé (2005) vond in haar onderzoek geen bewijs dat mensen met minder bindingen eerder geneigd zijn extreemrechts te stemmen.

De relatieve deprivatie theorie (Rydgren, 2007) stelt dat mensen gefrustreerd raken door gevoelens van relatieve deprivatie. Deze gevoelens ontstaan doordat verwachtingen uit het verleden over de eigen status niet uitkomen of omdat de vergelijking met sociale referentiegroepen tegenvalt. Ook zijn gevoelens van relatieve deprivatie groter wanneer men zich al in een lage sociale klasse bevindt. Mensen kunnen zich gedeprimeerd voelen wanneer hun ouders een lage status hebben, of wanneer zij tijdens hun schoolcarrière veel mislukkingen te verduren hebben gekregen. Wanneer men zich relatief gedeprimeerd voelt, kunnen deze gevoelens weer leiden tot ethnocentrisme of racisme (Elchardus & Siongers, 2007). Ethnocentrisme en racisme kunnen weer leiden tot het stemmen op extreemrechtse partijen.

In het onderzoek van Elchardus e.a. (2007) wordt weerlegd dat relatieve deprivatie leidt tot meer ethnocentrisme. De auteurs vinden wel dat het ontberen van religieuze interesse leidt tot een vergroting van de kans op het stemmen op extreemrechts.

De modernisering 'losers' theorie (Rydgren, 2007) is een combinatie van de sociale desintegratie theorie en de relatieve deprivatie theorie. Door modernisering en individualisering ontstaat er een onderlaag in de samenleving bestaande uit mensen die deze ontwikkelingen niet kunnen bijhouden. De moderne samenleving wijkt af van de traditionele samenleving, omdat deze minder vaststaande rolpatronen heeft, meer mobiliteit en een groeiende autonomie van het individu kent. De moderne extreemrechtse partijfamilie biedt met haar verlangen naar een traditionele maatschappij die nationalistisch gedefinieerd is, duidelijke rollenpatronen kent en etnisch homogeen is een alternatief voor de modernisering 'losers'. De lagere klassen van de maatschappij zouden volgens de theorie de losers zijn. Door modernisering en globalisering zijn nationale identiteiten steeds meer onder druk komen te staan. Individuen zelf kunnen ook een verlies van identiteit ervaren door de multiculturele samenleving en het afbrokkelen van de natiestaat (Chrysochoou, 2004.). Dit maakt het moeilijker een collectieve identiteit te vormen met de rest van de samenleving. Om toch een gevoel van identiteit te ervaren bieden extreemrechtse partijen een alternatief met hun ideeën van nationale superioriteit, het afkeuren van de multiculturele samenleving en politieke elites die bijvoorbeeld de Europese Unie mogelijk gemaakt hebben. Er valt dus te stellen dat wanneer individuen zich minder kunnen identificeren met de moderne maatschappij, zij zich hiervan vervreemd voelen en eerder extreemrechts zullen stemmen.

Volgens Rydgren (2007) kan de modernisering 'losers' thesis niet geheel aangenomen worden. Uit onderzoeken blijkt dat niet de laagste klassen extreemrechts stemmen maar eerder de middenklassen. Er is dus sprake van een curvilineair verband. Het blijkt dan wel dat werklozen veel stemmen op extreemrechts; hoge werkloosheidscijfers alleen zijn geen goede voorspeller voor extreemrechts stemgedrag. Dit is wel het geval wanneer er veel allochtonen in deze landen wonen. Een slechte economische situatie en hoge inflatiecijfers voorspellen ook geen extreemrechts stemgedrag. Een sterke verzorgingsstaat heeft een negatief effect op het stemmen op extreemrechts. Er is meer onderzoek nodig om te achterhalen of deze uitkomsten samenhangen met de modernisering 'losers' thesis.

Hypothesen sociaaleconomisch model

H3: Laag opgeleide mensen of mensen die zich in een lage sociale klasse bevinden worden klassiek geacht sociaaldemocratische partijen te stemmen en zullen nu eerder geneigd zijn PVV te stemmen.

H4: Werklozen worden klassiek geacht sociaaldemocratische partijen te stemmen en zullen eerder geneigd zijn PVV te stemmen.

H5: Niet-religieuzen en mensen met een lage participatie in verenigingen zullen eerder geneigd zijn PVV te stemmen.

Verwacht wordt dat vroegere sociaaldemocratische stemmers eerder PVV stemmen omdat zij, naar verwachting, lager opgeleid zijn en zich vaker in lagere sociale klassen bevinden (Kitschelt, 1995). Aangezien werklozen sociaal meer gedepriveerd zijn wordt verwacht dat zij eerder PVV zullen stemmen, evenals niet-religieuzen en mensen met een lage participatie in verenigingen. Op grond van de vijfde hypothese wordt verwacht dat CDA-stemmers, ChristenUniestemmers en SGP-stemmers minder snel geneigd zullen zijn PVV te stemmen.

Attituden Model

Zijn er factoren op het gebied van attituden aan te wijzen die er mogelijk aan bijdragen dat mensen extreemrechts stemmen?

Antidemocratische gevoelens en laag politiek vertrouwen leiden tot een groei van extreemrechts (Rydgren, 2007). Dit komt doordat extreemrechtse partijen zeer sterk anti-establishment zijn en ageren tegen de gevestigde orde. Zij bieden een alternatief voor de elite die als homogeen omschreven wordt en bieden een nieuw geluid voor kiezers die ontevreden zijn met de gang van zaken in de gevestigde politiek. Het komt vaker voor dat stemmers puur uit protest op een partij stemmen en het niet zozeer eens zijn met de ideeën van de partij. Karapin (1998) benoemt ook dat de kiezer niet per se ideologisch in overeenstemming hoeft te zijn met de extreemrechtse partij waar deze op stemt. In dit geval is er sprake van een

proteststem. Dit fenomeen wordt ook wel de *politieke onvrede theorie* (Rydgren, 2007) genoemd.

De politieke onvrede theorie (Rydgren, 2007) blijkt vaak op te gaan. Naarmate er sprake is van meer politiek wantrouwen onder de kiezers en er een sterk anti-establishmentgevoel onder de kiezers aanwezig is zal de kiezer eerder geneigd zijn extreemrechts te stemmen uit protest. Het probleem met deze theorie is echter dat deze niet kan verklaren waarom mensen ervoor kiezen om te stemmen op een extreemrechtse partij en niet op een andere anti-establishment partij (Rydgren, 2007). Redenerend vanuit deze theorie kan ook verwacht worden dat PVV-stemmers vaak mensen zijn die bij eerdere verkiezingen niet stemden. Zij zouden dit hebben gedaan uit antipolitieke overwegingen en in de PVV een partij hebben gevonden die hun gevoelens van onvrede verwoordde.

Uit het onderzoek van Schain (2006) blijkt dan ook dat veel politiek ongeïnteresseerden extreemrechts stemmen. Dit is ook een indicatie dat zij dit uit protest doen. Van der Brug e.a. (2000) toonden dan weer aan dat mensen die bij Europese verkiezingen voor anti-immigranten partijen stemden, dit vaak niet deden uit protest of vanwege sociale kenmerken, maar uit ideologische (culturele) overwegingen. Kiezers van anti-immigrantenpartijen hadden vaak zeer sterke anti-immigranten attitudes. De kiezers voor de Nederlandse Centrum Democraten (CD) waren hierop echter weer een uitzondering, op deze partij werd vaak uit protest gestemd (Van der Brug e.a, 2000). Ook Mudde (1999) en John & Margetts (2009) vonden dat ideeën over migratie vaak de belangrijkste redenen waren om op extreemrechts te stemmen. Eerstgenoemde merkt hierbij echter wel op dat veel extreemrechtse partijen nu succesvol blijven, omdat zij hun ideologische programma verbreed hebben, door bijvoorbeeld meer sociaaleconomische punten op te nemen. Zo maakte Wilders in 2009 zich sterk tegen de verhoging van de AOW-leeftijd (ANP, 2009, 2)

De economie komt voor extreemrechtse partijen niet op de eerste plaats, de belangrijkste onderwerpen blijven vooral migratie en tegenwoordig lijkt er ook meer aandacht voor veiligheid en anti-EU standpunten. Volgens Mudde (1999) is het niet zo dat de kiezer andere standpunten minder belangrijk vindt, of dat men migratie het

belangrijkste onderwerp vindt. De kiezer stemt op de extreemrechtse partij, omdat zij met hun anti-immigratie standpunten een ander geluid laten horen dat de kiezer mist bij de gevestigde partijen.

Oesch (2008) spreekt over een exclusieve definitie van burgerschap wat inhoudt dat verondersteld wordt dat burgerschap slechts is weggelegd voor personen die in het land geboren zijn en nieuwkomers uitgesloten moeten worden. Het blijkt dat het nastreven van een exclusieve definitie van burgerschap belangrijker is voor stemmers van extreemrechts dan economische factoren in Zwitserland en Oostenrijk (er is een vergelijking gemaakt met nog drie Europese landen, namelijk Frankrijk, België en Noorwegen). Kiezers stemmen volgens Oesch (2008) eerder op de extreemrechtse partijen uit culturele overwegingen (men is bang dat de nationale cultuur verloren gaat), dan vanuit economische bewegingen (nieuwkomers die de banen van de gevestigden in zouden pikken).

Het geldt ook voor thema's op het gebied van *'law and order'* dat extreemrechtse partijen een nieuw geluid laten horen ten opzichte van de gevestigde partijen. Zowel Mudde (1996, pp. 229) als Ignazi (1992, pp. 24) noemen dit element van extreemrechtse partijen. Volgens Ignazi leggen moderne extreemrechtse partijen veel meer de nadruk op het strikt handhaven van de wet dan vroegere conservatieve partijen dit deden. Aangezien de gevestigde partijen volgens extreemrechts niets (of te weinig) aan dit thema doen, stellen de extreemrechtse partijen hardere en fellere aanpak van criminaliteit voor.

Zoals eerder aangegeven blijkt dat culturele (attitudinale) drijfveren belangrijker zijn voor het stemmen op extreemrechtse partijen dan economische drijfveren. Dit valt mede af te lezen aan het feit dat hoge werkloosheidscijfers niet per definitie leiden tot een toename in het stemmen op extreemrechts. In enkele Europese landen (Frankrijk, Noorwegen en België) blijkt dat onvrede over de werking van de democratie voor de meeste stemmers de belangrijkste drijfveer is om extreemrechts te stemmen, er zou dus sprake kunnen zijn van een proteststem (Oesch, 2008).

Hypothesen attituden model

H6: Naarmate mensen meer politiek ontevreden zijn, zullen zij eerder geneigd zijn PVV te stemmen.

H7: Naarmate mensen minder geïnteresseerd zijn in politiek zullen zij eerder geneigd zijn PVV te stemmen.

H8: Naarmate mensen een sterkere afkeer hebben van migranten, zullen zij eerder geneigd zijn PVV te stemmen.

H9: Naarmate mensen een hardere aanpak van criminaliteit voorstaan, zullen zij eerder geneigd zijn PVV te stemmen.

Verwacht wordt dat PVV-kiezers vaker politiek ontevreden zijn en minder geïnteresseerd in politiek. Het zou kunnen dat mensen die ontevreden zijn over de politiek in het verleden niet stemden en nu in de PVV een partij hebben gevonden waar zij hun proteststem aan kwijt kunnen. Dit is echter niet te staven door middel van de literatuur. Tevens zullen PVV-stemmers waarschijnlijk een sterkere afkeer van migranten hebben en een harde aanpak en striktere naleving van de wet voorstaan.

Methoden

Om de hoofdvraag te beantwoorden is gebruik gemaakt van het Nationaal Kiezersonderzoek 2006 (NKO '06). Dit is een grootschalige dataset met $N = 2806$ respondenten die is opgesteld na de verkiezingen 2006 door middel van schriftelijke, telefonische en face-to-face enquêtering. Deze dataset was de beste set voorhanden om de onderzoeksvraag mee te beantwoorden. Het gaat om een veelomvattende dataset waarin demografische gegevens, sociaaleconomische gegevens, attitudinale gegevens en gegevens over consumptie in staan weergegeven. Dit alles geeft een goed beeld van de Nederlandse kiezerspopulatie.

Bij het uitvoeren van de analyses zijn veel respondenten, die geen antwoord hadden gegeven op een aantal vragen, afgevallen. Dit heeft ertoe geleid dat uiteindelijk regressies zijn uitgevoerd met $N = 1891$ respondenten.

De voor dit onderzoek gebruikte variabelen worden in de operationalisering besproken en zijn beschreven in de Appendix.

Operationalisering

Afhankelijke variabele

De afhankelijke variabele van het onderzoek, waarmee de analyses uitgevoerd zijn is *de kans om in de toekomst PVV te stemmen*. In deze variabele wordt per partij gekeken hoe groot de kans is op een toekomstige PVV-stem.

Onafhankelijke variabelen

In model 1 is gekeken naar partijkeuze alleen, om te meten hoe groot de kans per partij om op de PVV te stemmen in de toekomst. Als onafhankelijke variabele in dit model zijn dummy's gemaakt uit de variabele *Partij waarvoor gestemd is bij de parlementaire verkiezingen van 2006*. Er zijn dummyvariabelen van de partijen aangemaakt om een regressie te kunnen uitvoeren die aangeeft welke kiezers van welke partijen geneigd zijn in de toekomst op de PVV te stemmen. Van niet-stemmers is ook een dummy gemaakt, bestaande uit respondenten die op de vraag geantwoord hebben met INAP en invalid. Hiervoor is gekozen, omdat het aantal niet-stemmers dan overeenkwam met de $N = 98$ uit de variabele *stemde (niet) bij de verkiezingen van 2006*.

De partijen met een $N < 20$ zijn uit de analyses weggelaten, omdat deze geen betrouwbare resultaten opleverden. LPF, Eén NL, overige partijen, blanco stemmers

en overige missings zijn uit de dataset verwijderd en komen niet meer voor in de verdere analyses.

Voor het tweede model is de variabele *Hoogst behaalde opleiding van respondent* gehercodeerd in 5 dummyvariabelen die de Nederlandse onderwijsniveaus weergeven, te weten; *basisschool, (lager) beroepsonderwijs, Mavo, Havo/VWO, Hogeschool/Universiteit*. Missings zijn weggelaten uit de dummy's.

. De onafhankelijke variabelen *sociale klasse – zelfbeeld* is gebruikt in de analyses. Deze is ingedeeld in een 5-puntschaal, met *elite, hogere middenklasse, middenklasse, hogere arbeidersklasse* en *arbeidersklasse*.

Werkloosheid is een samengestelde dummy, 1 = werkloos, 0 = werk hebbend, afgeleid uit de variabele *positie op de arbeidsmarkt*.

Religie (dummy, 1 = religieus, 0 = niet-religieus) is afgeleid uit de variabele *Respondent is religieus*. E

De samengestelde variabele *lidmaatschap verenigingen* is voortgekomen uit de variabelen *lid van: milieuorganisatie, lid van: derde wereld, mensenrechten of vredesorganisatie, lid van: vakbond, lid van: professionele organisatie, lid van: werkgeversorganisatie, lid van: buurtvereniging, lid van: muziek –of cultuurvereniging, lid van: sportvereniging, lid van: kerk* en *lid van: anders*. Na een Cronbach α -analyse met $\alpha = .403$ is er voor gekozen om alle bovengenoemde variabelen in de nieuwe variabele *lidmaatschap verenigingen* onder te brengen door middel van een countcommando.

In het NKO'06 is geen bruikbare variabele te vinden die direct politieke onvrede meet. Daarom zijn de variabelen *politiek cynisme* en *politieke interesse* score meegenomen in de regressie van het derde model. De variabele *politiek cynisme* ingedeeld op een 4-puntsschaal die aangeeft hoe cynisch de respondenten met betrekking tot de politiek zijn. Hierin staat een lage score voor laag cynisme, hoe hoger, des te cynischer zijn de respondenten. Aan de respondenten zijn stellingen voorgelegd waarop zij konden aangeven in hoeverre zij het al dan niet eens waren met de volgende stellingen. De variabelen, voortgekomen uit de stellingen, luiden: *Politici beloven meer dan zij kunnen waarmaken, Ministers en staatssecretarissen handelen vooral in eigenbelang, Vrienden zijn belangrijker dan kwaliteiten om*

minister-president te worden. Aan de hand van deze variabelen is de *Politiek cynisme score* opgesteld. Deze is gehercodeerd, omdat de missings ook in de variabele waren opgenomen.

De volgende onafhankelijke variabele uit de dataset die gebruikt is voor het onderzoek is *Politieke interesse score*. Deze variabele bestaat uit een 4-puntsschaal die van laag naar hoog gaat.

De volgende variabelen over immigratie zijn gehercodeerd en in de regressie opgenomen: *illegale immigranten moeten de mogelijkheid hebben te blijven* en *de immigratie van moslims moet stopgezet worden*. Bij beide variabelen loopt de antwoordschaal van 1 (helemaal mee eens) tot 4 (helemaal niet mee eens). Daarom is de eerste variabele omgekeerd gecodeerd en zijn de twee samengevoegd in een nieuwe variabele, genaamd: *migrantenattitude*. De Cronbach- α van de twee gebruikte variabelen = .496.

Tot slot is de variabele *Strafmaat* gebruikt. Deze variabele loopt in een driepuntsschaal en is ten bate van het onderzoek gehercodeerd in de variabele *Straffen te mild*, met 1 = te hard, 2 = goed zoals het is, 3 = te mild.

Controlevariabelen

In het tweede model zijn de variabelen *leeftijd* en *geslacht* opgenomen als controlevariabelen. Leeftijd is een hercodering van *geboortejaar respondent* en geeft de leeftijd weer van de respondenten. Geslacht is een dummy met 1 = vrouw en 2 = man.

Analyse

Model 1

Allereerst is gekeken per partij hoe groot de kans is om PVV te stemmen ten opzichte van de kans voor andere partijen. In tabel 1a zijn de gemiddelden opgenomen per partij met als afhankelijke variabele ‘Kans op een toekomstige PVV-stem’.

Tabel 1: Gemiddelde kans op een stem op de PVV per partij

	Gemiddelde	N	Std. Deviatie
CDA	1.98	504	1.858
PvdA	1.84	376	1.800
VVD	2.63	272	2.325
GroenLinks	1.38	95	1.074
SP	2.25	307	2.151
D66	1.24	34	1.046
ChristenUnie	1.46	79	1.269
SGP	2.09	22	1.630
Partij vd Dieren	2.05	21	1.857
Partij vd Vrijheid	7.16	83	2.765
Niet stemmers	3.47	98	2.900
Totaal	2.38	1891	2.318

Bron = NKO'06

Gemiddeld hebben de niet-stemmers de met 3.47 de grootste kans om PVV te stemmen, na de PVV-stemmers zelf. Vervolgens komen de VVD –en SP-stemmers met respectievelijk een gemiddelde kans van 2.63 en 2.25. De kleinste kans op een toekomstige PVV-stem hebben D'66 –en GroenLinksstemmers met 1.24 en 1.46.

Omdat deze tabel niets zegt over significantie van de resultaten is er een regressieanalyse uitgevoerd. De kansen plus significantieniveaus zijn opgenomen in tabel 1b op de volgende pagina.

Na de PVV-stemmers zelf blijken niet-stemmers de grootste kans te hebben om in de toekomst een stem op de PVV uit te brengen (PVV-stemmers als referentiecategorie), met ($B = -4.514$), gevolgd door VVD-stemmers ($B = -4.528$) en SP-stemmers ($B = -4.909$). Het verschil tussen VVD-stemmers en niet-stemmers is niet significant. SP-stemmers hebben een significant kleinere kans dan VVD-stemmers om PVV te stemmen, er is geen significante afwijking waargenomen met de niet-stemmers.

De kleinste kans op een toekomstige PVV-stem hebben D'66- ($B = -5.921$) en GroenLinksstemmers ($B = -5.778$), gevolgd door ChristenUniestemmers ($B = -5.701$). Er is geen significant verschil tussen deze partijen, wat betreft de kans om PVV te stemmen. Dit is waarschijnlijk te wijten aan het kleine aantal stemmers op deze partijen, met name D66 ($N = 21$) tegen ChristenUnie ($N = 79$) en GroenLinks ($N = 95$). De PvdA volgt na de ChristenUnie als partij waarvan de kans het kleinst is dat er in de toekomst op de PVV gestemd wordt ($B = -5.319$). De kans voor PvdA-stemmers om op de PVV te stemmen is significant kleiner dan die van niet-stemmers en VVD- en SP-stemmers, maar ook significant groter dan de kans op een PVV-stem door GroenLinksstemmers.

Tabel 2:: Partijkeuzemodel met de kans om PVV te stemmen per partij.
Partijen

Ref. categorie	CDA	PVDA	VVD	SP	GroenLinks	D66	ChristenUnie	SGP	PvdD	PVV	Niet gestemd
CDA	x	-.140	.651***	.269	-.599**	-.743*	-.522*	.113	.069	5.178***	.665**
PVDA	.140	x	.791***	.410**	-.459*	-.602	-.382	.253	.210	5.319***	.805***
VVD	-.651***	-.791***	x	-.381*	-1.250***	-1.393***	-1.173***	-.538	-.581	4.528***	.014
SP	-.269	-.410**	.381*	x	-.869***	-1.012**	-.792**	-.157	-.200	4.909***	.395
GroenLinks	.599**	.459*	1.250***	.869***	x	-.144	.077	.712	.669	5.778***	1.264***
D66	.743*	.602	1.393***	1.012**	.144	x	.220	.856	.812	5.921***	1.408***
ChristenUnie	.522*	.382	1.173***	.792**	-.077	-.220	x	.635	.592	5.701***	1.187***
SGP	-.113	-.253	.538	.157	-.712	-.856	-.635	x	-.043	5.066***	.552
PvdD	-.069	-.210	.581	.200	-.669	-.812	-.592	.043	x	5.109***	.595
PVV	-5.178***	-5.319***	-4.528***	-4.909***	-5.778***	-5.921***	-5.701***	-5.066***	-5.109***	x	-4.514***
Niet gestemd	-.665**	-.805***	-.014	-.395	-1.264***	-1.408***	-1.187***	-.552	-.595	4.514***	x

* = $\alpha < .05$ ** = $\alpha < .01$ *** = $\alpha < .001$ N = 1891

Bron: NKO '06

Model 2

Tabel 3: Regressieanalyse van de kans op een PVV-stem per partij met sociaaleconomische variabelen en controlevariabelen toegevoegd.

	B	Standaardfout	Significantie
(Constant)	8.656	.406	.000
CDA	-4.812	.234	.000
PvdA	-4.990	.236	.000
VVD	-4.126	.246	.000
Groenlinks	-5.331	.297	.000
SP	-4.672	.241	.000
D66	-5.247	.397	.000
ChristenUnie	-5.378	.311	.000
SGP	-5.119	.467	.000
Partij voor de Dieren	-4.731	.472	.000
Niet gestemd	-4.510	.288	.000
(lager) Beroepsonderwijs	-.057	.238	.810
Mavo	.462	.178	.009
Havo/VWO	-.582	.234	.013
HBO/Universiteit	-.798	.251	.002
Sociale klasse – zelfbeeld	.068	.052	.190
Werkloosheid	.413	.119	.001
Religiositeit	.234	.099	.018
Verenigingslidmaatschap	-.070	.030	.020
Leeftijd	-.031	.003	.000
Geslacht	-.291	.091	.001

N = 1891 Bron: NKO '06

Nu model 1 geanalyseerd is kan gekeken worden naar sociaaleconomische variabelen om te onderzoeken of deze kenmerken kunnen verklaren waarom kiezers van bepaalde partijen eerder geneigd zijn te stemmen op de PVV.

Als er gekeken wordt naar opleidingsniveau hebben, ten opzichte van respondenten die slechts basisonderwijs (referentiecategorie) hebben genoten, de respondenten die de Mavo hebben afgerond een significant hogere kans om in de toekomst op de PVV te stemmen ($B = .462$). Voor zowel respondenten die Havo of VWO als hoogste opleidingsniveau hebben als voor degenen die HBO of Universiteit hebben afgerond geldt dat zij een significant kleinere kans hebben om in de toekomst PVV te stemmen. Respectievelijk ($B = -.582$) en ($B = -.798$).

Uit de resultaten blijkt dat sociale klasse geen invloed heeft op het stemmen op de PVV in de toekomst. Wanneer mensen werkloos zijn hebben zij een significant grotere kans ($\alpha = .005$) PVV te stemmen ($B = .413$).

Religie heeft een significant ($\alpha = .05$) positief effect op de kans in de toekomst op de PVV te stemmen ($B = .234$). De kans om PVV te stemmen wordt groter naarmate men van minder verenigingen lid is ($B = -.070$) ($\alpha = .05$).

De algemene tendens in het tweede model is dat de B-waarde voor elke partij (behalve de SGP) kleiner wordt. Nog steeds geldt dat niet-stemmers ($B = -4.510$) en VVD-stemmers met ($B = -4.126$) de grootste kans hebben om in de toekomst PVV te stemmen, zij het nu in omgekeerde volgorde. Hierna volgen de SP-stemmers ($B = -4.672$), dan PvdD-stemmers ($B=-4.731$). De VVD-stemmers verschillen niet significant van de niet-stemmers wat betreft de kans op een toekomstige PVV-stem, zie hiervoor tabel 3.

Wat verder opvalt, is dat ChristenUniestemmers na controle op sociaaleconomische factoren de kleinste kans hebben ($B = -5.378$) om PVV te stemmen, op nauwe voet gevolgd door Groenlinksstemmers ($B=-5.331$) en D66-stemmers ($B=-5.247$). PvdA-stemmers blijven een relatief kleine kans hebben met ($B = -4.990$). Al deze resultaten zijn significant. ChristenUniestemmers, Groenlinksstemmers en D'66-stemmers verschillen niet significant van elkaar. Er is ook geen significant verschil waar te nemen met PvdA-stemmers.

Controlevariabele leeftijd heeft een licht negatief effect op het stemmen op de PVV ($B = -.031$) bij een significantieniveau van $\alpha < .001$. Vrouwen hebben een significant kleinere kans om in de toekomst op de PVV te stemmen ($B=-.291$) bij een significantieniveau van $\alpha < .005$.

Tabel 4: Kans om PVV te stemmen per partij gecontroleerd op sociaaleconomische variabelen en controlevariabelen
Partijen

Ref. categorie	CDA	PVDA	VVD	SP	GroenLinks	D66	ChristenUnie	SGP	PvdD	PVV	Niet gestemd
CDA	x	-.178	.686***	.140	-.519*	-.435	-.566*	-.307	.081	4.812***	.301
PVDA	.178	x	.864***	.318*	-.341	-.257	-.388	-.129	.259	4.990***	.480*
VVD	-.686***	-.864***	x	-.546**	-1.205***	-1.121**	-1.252***	-.992*	-.604	4.126***	-.384
SP	-.140	-.318*	.546**	x	.659**	-.575	-.706**	-.447	-.059	4.672***	.162
GroenLinks	.519**	.341	1.205***	.659**	x	.084	-.047	.213	.601	5.331***	.821**
D66	.435	.257	1.121**	.575	-.084	x	-.131	.129	.517	5.247***	.737
ChristenUnie	.566*	.388	1.252***	.706**	.047	.131	x	.259	.647	5.378***	.868**
SGP	.307	.129	.992*	.447	-.213	-.129	-.259	x	.388	5.119***	.608
PvdD	-.081	-.259	.604	.059	-.601	-.517	-.647	-.388	x	4.731***	.220
PVV	-4.812***	-4.990***	-4.126***	-4.672***	-5.331***	-5.247***	-5.378***	-5.119***	-4.731***	x	-4.510***
Niet gestemd	-.301	-.480*	.384	-.162	-.821**	-.737	-.868**	-.608	-.220	4.510***	x

* = $\alpha < .05$ ** = $\alpha < .01$ *** = $\alpha < .001$ N = 1891

Bron: NKO'06

Model 3

Tabel 3: Regressieanalyse van de kans op een PVV-stem per partij met sociaaleconomische variabelen, attituden en controlevariabelen toegevoegd.

	B	Standaardfout	Significantie
(Constant)	9.290	.576	.000
CDA	-4.393	.231	.000
PvdA	-4.401	.236	.000
VVD	-3.833	.242	.000
Groenlinks	-4.481	.300	.000
SP	-4.138	.240	.000
D66	-4.597	.392	.000
ChristenUnie	-4.890	.306	.000
SGP	-4.970	.454	.000
Partij voor de Dieren	-4.311	.461	.000
Niet gestemd	-4.026	.284	.000
(lager) Beroepsonderwijs	.015	.232	.947
Mavo	.343	.174	.049
Havo/Vwo	-.373	.229	.104
Hogeschool/Universiteit	-.501	.247	.042
Sociale Klasse – zelfbeeld	.033	.051	.520
Werkloosheid	.326	.116	.005
Religiositeit	.205	.096	.033
Verenigingslidmaatschap	-.046	.029	.120
Politiek cynisme	.083	.053	.118
Politieke interesse	.050	.046	.281
Migrantenattitude	-.733	.076	.000
Wordt er te mild gestraft?	.261	.118	.027
Leeftijd	-.030	.003	.000
Geslacht	-.233	.090	.010

N = 1891

Bron: NKO '06

Politiek cynisme heeft geen effect op het eventueel toekomstig stemmen op PVV. Op politiek cynisme scoren eventuele PVV-stemmers vrijwel gelijk aan niet-PVV-stemmers. Ook politieke interesse heeft geen significant effect op een toekomstige PVV-stem. De attitude tegenover migranten blijkt wel van groot belang bij het stemmen op de PVV. (Potentiële) PVV-stemmers hebben een significant ($\alpha < .001$) negatievere attitude jegens migranten ($B = -.733$). PVV-stemmers blijken ook voorstander te zijn van een strikte law and order en harde straffen. Op de vraag of er te mild gestraft wordt antwoorden (potentiële) PVV-stemmers dat er harder gestraft mag worden ($B = .261$) ($\alpha < .05$). Wanneer er gecontroleerd wordt op attituden in het derde model, te zien in tabel 5, hebben VVD-stemmers de grootste kans om PVV te stemmen ($B = -3.833$), in vergelijking met PVV-stemmers, gevolgd door de niet-stemmers ($B = -4.026$) en de SP-stemmers ($B = -4.138$). De verschillen tussen deze

partijen zijn echter niet significant (zie tabel 6). Opvallend is dat SGP-stemmers nu de kleinste kans hebben om op de PVV te stemmen ($B = -4.970$), gevolgd door ChristenUnie-stemmers ($B = -4.890$) en D'66-stemmers ($B = -4.597$). Deze partijen verschillen onderling niet in significantie. SGP-stemmers hebben een significant kleinere kans om PVV te stemmen dan VVD-stemmers, SP-stemmers, niet-stemmers, ChristenUnie-stemmers hebben een significant kleinere kans PVV te stemmen dan VVD-stemmers, SP-stemmers, niet-stemmers, CDA-stemmers en PvdA-stemmers. D'66-stemmers hebben alleen een significant kleinere kans om PVV te stemmen dan VVD-stemmers. PvdA-stemmers hebben nog altijd een relatief kleine kans om PVV te stemmen ($B = -4.401$).

Respondenten met als hoogst afgeronde opleidingsniveau Mavo hebben nog altijd een grotere kans PVV te stemmen. Het effect bij Havo/VWO valt weg en Hogeschoolstudenten en Universitaire studenten blijven een significant kleinere kans hebben PVV te stemmen. Werkloosheid en religiositeit blijven een positief effect hebben op het stemmen op PVV, verenigingslidmaatschap valt weg wanneer ook op attituden gecontroleerd wordt.

Na controle voor attituden heeft leeftijd nog altijd een significant negatief effect op het stemmen in de toekomst op PVV bij $\alpha < .001$. Het effect dat werd gevonden voor vrouwen bestaat ook nog. Vrouwen hebben nog altijd een significant kleinere kans om PVV te stemmen.

Tabel 6: Kans om PVV te stemmen per partij gecontroleerd op sociaaleconomische variabelen, attituden en controlevariabelen
Partijen

Ref. categorie	CDA	PVDA	VVD	SP	GroenLinks	D66	ChristenUnie	SGP	PvdD	PVV	Niet gestemd
CDA	x	-.007	.560***	.255	-.088	-.204	-.497*	-.577	.082	4.393***	.368
PVDA	.007	x	.568***	.263	-.081	-.196	-.490*	-.569	.090	4.401***	.375
VVD	-.560***	-.568***	x	-.305	-.648**	-.764**	-1.057***	-1.137**	-.478	3.833***	-.193
SP	-.255	-.263*	.305	x	-.343	-.459	-.752**	-.832*	-.173	4.138***	.112
GroenLinks	.088	.081	.648**	.343	x	-.116	-.409	-.488	.170	4.481***	.456
D66	.204	.196	.764*	.459	.116	x	-.293	.373	.286	4.597***	.571
ChristenUnie	.497*	.490*	1.057***	.752**	.409	.293	x	-.079	.579	4.890***	.865**
SGP	.577	.569	1.137**	.832*	.488	.373	.079	x	.659	4.970***	.944*
PvdD	-.082	-.090	.478	.173	-.170	-.286	-.579	-.659	x	4.311***	.285
PVV	-4.393***	-4.401***	-3.833***	-4.138***	-4.481***	-4.597***	-4.890***	-4.970***	-4.311***	x	-4.026***
Niet gestemd	-.368	-.375	.193	-.112	-.456 ***	-.571	-.865**	-.944*	-.285	4.026***	x

* = $\alpha < .05$ ** = $\alpha < .01$ *** = $\alpha < .001$ N = 1891

Bron: NKO '06

Conclusies

Om de hoofdvraag van het onderzoek te beantwoorden: ‘Bij welke partijen komen de kiezers vandaan die overwogen PVV te stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2006 en in welke mate is dit door sociaaleconomische factoren en politieke attitudes te verklaren?’ is een grondige literatuurstudie gedaan en empirisch onderzoek uitgevoerd.

In het eerste model is gekeken naar partijkeuze. Dit model geeft een beschrijving van de kiezers die overwogen PVV te stemmen bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2006. Met de PVV als referentiecategorie is te zien dat niet-stemmers, VVD-stemmers en SP-stemmers de grootste kans hebben om in de toekomst op de PVV te stemmen. VVD-stemmers hebben ten opzichte van SP-stemmers een grotere kans PVV te stemmen. De kleinste kans om PVV te stemmen hebben kiezers van links-liberale partijen, zoals GroenLinks en D’66, maar ook stemmers van de confessionele ChristenUnie. PvdA-stemmers hebben een relatief kleine kans om in de toekomst PVV te stemmen. De theory of social preference formation van Kitschelt (1995) kan dus niet (geheel) aangenomen worden, omdat deze stelt dat veel (klassiek) sociaaldemocratische arbeiders nu eerder geneigd zijn extreemrechts te stemmen. Dat kiezers die in het verleden op economisch liberale partijen stemden nu vaker overstappen naar extreemrechtse partijen (winning formula) is terug te zien in de resultaten. Met de winning formula valt het succes van de PVV bij (oud-)VVDers te verklaren.

Wanneer ook rekening gehouden wordt met sociaaleconomische variabelen en de controlevariabelen geslacht en leeftijd hebben VVD-stemmers nog altijd de grootste kans om in de toekomst PVV te stemmen, gevolgd door niet-stemmers en SP-stemmers. VVD-stemmers hebben nog altijd een significant grotere kans PVV te stemmen dan SP-stemmers. De kleinste kans blijft bij de kleine links-liberale partijen en de kleine confessionele partijen (ChristenUnie en in dit model ook SGP).

Relatief gedepriveerden blijken een grotere kans te hebben op een toekomstige PVV-stem. Kiezers met een lager opleidingsniveau (Mavo als hoogst genoten opleiding) hebben de grootste kans PVV te stemmen, waar bij hogere

opleidingsniveaus de kans afneemt. Het zelfbeeld over in welke klasse men zich bevindt heeft geen effect op een eventuele stem op de PVV. Werklozen hebben ook een grotere kans PVV te stemmen, evenals personen die van weinig verenigingen lid zijn. Van hoe minder verenigingen men lid is, des te eerder is men geneigd PVV te stemmen. Opvallend is dat religieuzen een significant grotere kans hebben PVV te stemmen. Dit is opvallend, omdat er in de literatuur meestal van uit gegaan wordt dat religiositeit zorgt voor meer bindingen met de samenleving en minder deprivatie. Het effect van religie zou kunnen verklaren dat de SGP nu bij de partijen met een kleinere kans om PVV te stemmen hoort. Het feit dat religie een positief effect heeft op een stem op de PVV maakt dat de sociale desintegratietheorie niet geheel aangenomen kan worden, die stelt dat bindingen met kerk juist zou moeten leiden tot een afname van het stemmen op extreemrechts. Wat vast staat is dat zowel voor de relatieve deprivatietheorie, de sociale desintegratietheorie en de moderniserings 'losers' theorie bewijzen te vinden zijn, mede omdat er veel overlap in deze theorieën bestaat.

Controle op leeftijd en geslacht levert op dat men hoe ouder, eerder geneigd is PVV te stemmen en vrouwen blijken minder snel PVV te stemmen dan mannen.

Bovenstaande sociaaleconomische variabelen kunnen niet verklaren dat juist veel VVD-stemmers overwegen PVV te stemmen. Zij behoren meestal tot de hogere klassen, zoals kleine zelfstandigen, ambtenaren en studenten (Kitschelt, 1995) en zullen zich wellicht eerder vanwege bepaalde attitudes aangetrokken tot de PVV in plaats van sociaaleconomische achtergrondkenmerken

In het derde model zijn naast sociaaleconomische variabelen en controlevariabelen ook attitudes meegenomen in de regressie. Het blijkt dat politiek cynisme en politieke (des)interesse geen effect hebben op het eventueel stemmen op de PVV in de toekomst. Politieke onvrede lijkt dus weinig invloed te hebben op een PVV-stem. Gesteld zou kunnen worden dat een deel van de niet-stemmers zich nooit tot politiek aangetrokken heeft gevoeld, of zich niet aangesproken voelde door de politiek en in de PVV een nieuw geluid ontdekt heeft, wat zij niet eerder bij andere partijen heeft gehoord. In zoverre kan een PVV-stem een stem uit politieke onvrede zijn. De attitude met betrekking tot migranten blijkt van zeer groot belang. Hoe negatiever men tegenover migranten staat, des te eerder is men geneigd PVV te

stemmen. Het blijkt ook dat hoe harder men criminaliteit wil bestraffen (law and order nastreven), men eerder geneigd is PVV te stemmen.

Na controle op attituden blijven lager opgeleiden eerder geneigd PVV te stemmen in vergelijking tot hoog opgeleiden, evenals werklozen en religieuzen. Het effect van verenigingslidmaatschap dat in het tweede model gevonden werd, valt weg na controle op attituden. Vrouwen blijven een significant kleinere kans hebben om op de PVV te stemmen, het verband van leeftijd blijft ook staan, dus hoe ouder, des te eerder overweegt men PVV te stemmen in de toekomst.

Na controle op attituden en sociaaleconomische kenmerken blijven VVD-stemmers de grootste kans hebben op een toekomstige PVV-stem, gevolgd door de niet-stemmers en de SP-stemmers. Tussen deze partijen bestaat geen significant verschil. SGP-stemmers blijken, opvallend genoeg, na controle voor attituden de kleinste kans te hebben om PVV te stemmen in de toekomst, gevolgd door de ChristenUnie. Hierna volgen D'66 en GroenLinks.

Het blijkt dat VVD-stemmers, zowel voor als na controle op sociaaleconomische variabelen, attituden en controlevariabelen de grootste kans hebben om PVV te stemmen. De kans op een toekomstige PVV-stem wordt na controle op de diverse variabelen steeds groter, dit geldt voor alle partijen, wat wil zeggen dat onderwijsniveau, leeftijd, geslacht, werkloosheid, houdingen ten opzichte van migranten en criminaliteit, allen invloed hebben op het overwegen PVV te stemmen. Aangezien voor de VVD zowel voor als na controle de kans op een toekomstige PVV-stem het grootst is, blijkt dat los van achtergrond en attituden, zij het snelst geneigd zullen zijn in de toekomst PVV te stemmen. Gevolgd door niet-stemmers (hier zou er sprake kunnen zijn van een vorm van protest) en SP-stemmers. Voor de kleine confessionele partijen geldt dat zij na controle op de meerdere variabelen de kleinste kans hebben PVV te stemmen. Vooral voor de SGP-stemmers zijn sociaaleconomische achtergrond en attituden van weinig belang om eventueel in de toekomst PVV te stemmen. De B-waarde van de SGP neemt in de verscheidene modellen nauwelijks af. Dit zou kunnen komen, omdat de SGP van oudsher een trouwe aanhang heeft. Na de controle worden de onderlinge verschillen tussen de meeste partijen kleiner. Hieruit kan opgemaakt worden dat de diverse variabelen veel

invloed hebben op de kans op een toekomstige PVV-stem.

Discussie en suggesties voor vervolgonderzoek

Waar veel bronnen ervoor gekozen hebben om sociaal kapitaal (of de sociaal kapitaaltheorie) op te nemen in hun onderzoek is dat in dit onderzoek niet gebeurt. De keuze is hiervoor gevallen, omdat andere theorieën (zoals de modernisering ‘losers’ theorie, maar ook etnische competitie theorie) de lading die sociaal kapitaal met zich meedraagt, voldoende dekken. Sociaal kapitaal lijkt geschikter voor een onderzoek dan de relatieve deprivatietheorie, aangezien die minder volledig is, echter waren er niet voldoende variabelen die sociaal kapitaal weergeven. Hetzelfde geldt voor cultureel kapitaal, wat vaak terug komt in veel onderzoeken naar extreemrechts.

Vervolgonderzoek is gewenst, omdat dit onderzoek 2006 behandeld heeft en er in 2010 wederom verkiezingen zijn gehouden, waar de PVV een grote zege behaald heeft. In 2010 bestond het grootste deel van de PVV-kiezers uit mensen die eerder niet stemden (Synovate, 2010 (2)). Zowel van het CDA als van de SP kwamen veel kiezers, goed voor 3 zetels. CDA en SP werden gevolgd door PvdA en VVD, die ongeveer evenveel kiezers aan de PVV verloren.

Opvallend is dat de theory of social preference formation niet aangenomen kan worden; PvdA-stemmers waren niet bijzonder geneigd om in de toekomst PVV te stemmen. Een mogelijke verklaring waar vervolgonderzoek zich op zou kunnen richten is dat de PvdA eerder als veel kiezers verloren heeft aan respectievelijk de LPF en SP.

Een probleem in het onderzoek is het klein aantal respondenten, zeker na verwijdering van missings. Er waren weinig significante resultaten te vinden voor partijen die geacht worden als tegenpolen van de PVV, zoals GroenLinks en D’66. Ook is het opvallende resultaat van de SGP na de analyses nauwelijks significant, waardoor er niet veel uit te concluderen valt.

Referentielijst

- Achterberg, P. & Houtman, D. (2003). 'Het spook van de rechtse arbeidersklasse. Een culturele verklaring voor 'tegennatuurlijk' stemgedrag'. *Sociologische Gids*, 50: 1, 8 – 24.
- Achterberg, P. & Houtman, D. (2006). 'Why do so many people vote 'unnaturally'? A cultural explanation for voting behaviour'. *European Journal of Political Research*, 45, 75 – 92.
- ANP. (2009) (1). 'Wilders: Pechtold is handlanger Mohammed B'. *De Volkskrant*, 02-11-2009. WWW.DEVOLKSKRANT.NL
- ANP. (2009) (2). 'Wilders vindt FNV 'ongelooflijk zwak''. *De Volkskrant*, 18-12-2009. WWW.DEVOLKSKRANT.NL
- Chrysochoou, X. (2004). Cultural Diversity. It's social psychology. *Blackwell Publishing*. 217.
- Coffé, H. 2005. "Do individual factors explain the different success of the two Belgian extreme right parties?" *Acta Politica*, 40(1), 74-93.
- Elchardus, M & Siongers, J. (2007). 'Ethnocentrism, taste and symbolic boundaries'. *Poetics* 35, 215 – 238.
- Groen, J. & Kranenberg, A. (2009) (1) 'Geert Wilders ondermijnt democratie'. *De Volkskrant*, 31-10-2009. WWW.DEVOLKSKRANT.NL
- Groen, J. & Kranenberg, A. (2009) (2) 'Wilders: ze zijn knettergek geworden'. *De Volkskrant*, 31-10-2009.

Huisman, C. 'PVV had een half uurtje per fractie'. *De Volkskrant*, 19-03-2010.
WWW.DEVOLKSKRANT.NL

Ignazi, P. (1992). "The silent counter revolution. Hypotheses on the emergence of extreme right-wing parties in Europe." *European Journal of Political Research*, 22(1), 3-34.

John, P. & Margetts, H. (2009). 'The Latent Support for the Extreme Right in British Politics'. *West European Politics*, 32: 3, 496 — 513

Karapin, R. 'Radical-Right and Neo-Fascist Political Parties in Western Europe'. *Comparative Politics*, 30(2), 213-234.

Kitschelt, H. (1995). 'The Radical Right in Western Europe. A Comparative Analyses'. *Michigan: University of Michigan Press*, 258.

Lipset, S.M. (1960). 'Political Man. The Social Bases of Politics'. *London: Heinemann*, 231-277.

Lucardie, P & Voerman, G. (2009). 'Kroniek 2007. Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 2007'. *Jaarboek 2007 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*. 52-53.

Mudde, C. (1996) 'The War of Words. Defining the extreme right party family'. *West European Politics*, 19: 2, 225 – 248.

Mudde, C. (1999) 'The Single Issue-Party Thesis: Extreme Right Parties and the Immigration Issue'. *West European Politics*, 22: 3, 182 – 197.

- Mudde, C. (2004) 'The Populist Zeitgeist'. *Government and Opposition Ltd.* 2004. 541 – 563.
- Novum (2010) 'VVD blijft stijgen in peiling, PVV zakt verder weg'. *Trouw*, 21-04-2010. WWW.TROUW.NL
- Oesch, D. (2006). 'Coming to grips with a changing class structure'. *International Sociology*, 21: 2, 263 – 288.
- Oesch, D. (2008). 'Explaining workers' support for Right-Wing Populist parties in Western Europe: Evidence from Austria, Belgium, France, Norway, and Switzerland'. *International Political Science Review*, 29: 3, 349 – 373.
- Rydgren, J. 2007. 'The sociology of radical right'. *Annual Review of Sociology*, 33, 12.1-12.22.
- Schain, M.A. (2006). 'The Extreme-Right and Immigration Policy-Making: Measuring Direct and Indirect Effects'. *West European Politics*, 29: 2, 270-289.
- Scheepers, P., Gijsberts, M. & Coenders, M. (2002). 'Ethnic exclusionism in European countries. Public Opposition to Civil Rights for Legal Migrants as a response to perceived ethnic threat'. *European Sociological Review*, 18: 1, 17 – 34.
- Synovate. (2010 (1)). 'Politieke Barometer Week 23 – 08 juni 2010'. *Synovate*, 8-6-2010. WWW.POLITIEKEBAROMETER.NL
- Synovate. (2010 (2)). 'Nadere analyses van de kiezer'. *Synovate*, 11-6-2010. WWW.SYNOVATE.NL
- Van der Brug, W., Fennema, M. & Tillie, J. (2000). 'Anti-immigrant parties in Europe: Ideological or protest vote? *European Journal of Political Research*, 37, 77 – 102.

Vandermotten, C. & Lockhart, P.M. (2001). An electoral geography of Western Europe. *Geojournal*, 52, 93 – 105.

Wilders, G. (2007). ‘Genoeg is genoeg: verbied de Koran’. *De Volkskrant*, 8-8-2007.
WWW.DEVOLKSKRANT.NL

Willems, M. (2009). ‘PVV-fractie loopt woest weg uit crisisdebat’. *Elsevier*, 26-3-2009. WWW.ELSEVIER.NL.

Appendix A: Algemene gegevens dataset

Tabel A1: Frequentieverdeling per partij.

		Frequentie	Percentage	Valide Percentage	Cumulatief Percentage
Valide	CDA	504	26.7	28.1	28.1
	PvdA	376	19.9	21.0	49.1
	VVD	272	14.4	15.2	64.2
	GroenLinks	95	5.0	5.3	69.5
	SP	307	16.2	17.1	86.7
	D66	34	1.8	1.9	88.6
	ChristenUnie	79	4.2	4.4	93.0
	SGP	22	1.2	1.2	94.2
	Partij vd Dieren	21	1.1	1.2	95.4
	Partij vd Vrijheid	83	4.4	4.6	100.0
	Total	1793	94.8	100.0	
Missing	INAP (niet gestemd)	98	5.2		
Totaal		1891	100.0		

Bron: NKO'06

Tabel A2: beschrijving gebruikte variabelen

Variabelen	N	Minimum	Maximum	Gemiddeld	Std. Deviatie
Waarschijnlijkheid toekomstige PVV-stem	1891	1	10	2.29	2.273
Opleidingsniveau respondenten	1891	1	5	3.72	1.167
Sociale klasse – zelfbeeld	1891	1	5	3.23	1.017
Werkloosheid	1891	0 (werk hebbende)	1 (werkloos)	.3242	.4682
Religiositeit	1891	0 (niet religious)	1 (religious)	.5272	.4994
Lidmaatschap verenigingen	1891	0	9	2.339	1.6226
Politiek cynisme	1891	1	4	2.333	.855
Politieke interesse score	1891	0	4	1.78	1.027
Attitude mbt. Migranten	1891	1	4	2.586	.6337
Attitude mbt. Strafmaat	1891	1	3	2.819	.399
Leeftijd	1891	18	91	47.098	16.432
Geslacht	1891	0 (man)	1 (vrouw)	.49	.5

Bron: NKO '06